

WANDA DECYK-ZIĘBA, ALINA KĘPIŃSKA, MONIKA KRESA, IZABELA STĄPOR (red.), *DYDAKTYCZNY SŁOWNIK ETYMOLOGICZNO-HISTORYCZNY JEZYKA POLSKIEGO (ON-LINE)*, Uniwersytet Warszawski 2018

W dyskusji nad kształtem edukacji polonistycznej na studiach wyższych wyraźnie akcentuje się konieczność unowocześniania narzędzi wykorzystywanych w dydaktyce uniwersyteckiej. Równie częsta jest w tej dyskusji konstatacja, że studenci z małym entuzjazmem angażują się w zajęcia historycznojęzykowe, nie dostrzegając w nich przydatnych treści. Sprzyja temu dość powszechne obecnie przekonanie, że język należy traktować przede wszystkim jako narzędzie realizacji celów perswazyjno-retorycznych i oddziaływań interpersonalnych. Takie „instrumentalne” postrzeganie języka marginalizuje wagę wiedzy o nim, jego budowie i historycznym rozwoju, którym poświęcone są zajęcia z zakresu językoznawstwa diachronicznego.

Odpowiedzią na te głosy jest *Dydaktyczny słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego (on-line)* [DSEHJP]. Redaktorkami naukowymi słownika są Wanda Decyk-Zięba, Alina Kępińska, Monika Kresa oraz Izabela Stąpor. Powiązanie omawianego słownika z dydaktyką ma nie tylko wymiar nominalny: współautorami haseł są studenci filologii polskiej Uniwersytetu Warszawskiego,¹ uczestnicy zajęć z analizy tekstów staropolskich prowadzonych przez Ewelinę Kwapięń, Izabelę Winiarską-Górską oraz Aleksandrę Żurek-Huszcz.

Dostępny w Internecie [<https://sowniketymologiczny.uw.edu.pl>] e-zeszyt próbny zawiera objaśnienia 152 wyrazów pełnoznacznym uznanych przez Tadeusza Lehra-Splawińskiego za dziedzictwo prasłowiańskie w języku polskim i zaliczonych przez niego do grupy ŻYCIE DUCHOWE CZŁOWIEKA. Jak informują autorzy,² słownik ukazuje pierwotną postać i znaczenie opracowanych wyrazów oraz ich ewolucję na podstawie słowników powstających w historii polszczyzny (m.in. Grzegorza Knapskiego, Michała Abrahama Trotza, Samuela Bogumiła Lindego) oraz słowników rejestrujących polszczyznę historyczną według przyjętych cezur (tj. staropolszczyznę, polszczyznę XVI wieku, polszczyznę XVII i XVIII wieku).

¹ Imiona i nazwiska wszystkich autorów i współautorów haseł wymieniono w zakładce Wykonawcy.

² Założenia teoretyczne słownika zostały opracowane przez W. Decyk-Ziębę, A. Kępińską, M. Kresę, K. Pawlickiego i I. Stąpor.

Słownik kontynuuje tradycję publikowania pomocy dydaktycznych do nauczania przedmiotów diachronicznych przez pracowników Uniwersytetu Warszawskiego.³ Zawartość DSEHJP jest powiązana z treściami nauczania z zakresu językoznawstwa diachronicznego, zdobywanymi na różnych etapach kształcenia polonistycznego.

Analizowane leksemy zgromadzono w zakładce *Hasła*. Wyrazy hasłowe zapisano w kolejności alfabetycznej większą czcionką półgrubą. Po wyrazie hasłowym podana jest informacja gramatyczna. Zawiera określenie części mowy oraz informację o przynależności formy hasłowej do deklinacji / koniugacji prasłowiańskiej i deklinacji / koniugacji polskiej. Dalsza część artykułu hasłowego to objaśnienie etymologiczne. Autorzy hasel podają informacje w następującej kolejności: geneza praindoeuropejska wyrazu – forma prasłowiańska i jej znaczenie – formy z języków słowiańskich⁴ – języków indoeuropejskich – poświadczony w gwarach dawne postaci wyrazów. Informacje o pochodzeniu i pierwotnym znaczeniu form (rdzeni) oraz rozwinięcia użytych skrótów pojawiają się w „dymkach” po ustawieniu kursora na poszczególnych elementach informacji etymologicznej.

Kolejny podrozdział artykułu hasłowego to ewolucja formalna. Przedstawiono w nim

zmiany / procesy, którym rdzeń / forma podlegał/a w wyniku rozpadu wspólnoty praindoeuropejskiej i na gruncie prasłowiańskim aż po ustabilizowanie się formy w obecnym kształcie w języku polskim.

Kolejne etapy przekształceń wskazywane są strzałką. Po umieszczeniu kursora na strzałce pojawia się nazwa procesu fonetycznego zachodzącego pomiędzy kolejnymi okresami. Nakierowanie kursora na nazwę procesu powoduje przeniesienie do listy hasel, w których zaszedł ten sam proces. Strzałka wskazuje kierunek zmian, nad nią w „dymku” podano informację o typie zmiany, po niej formę / formy będące jej rezultatem.

Następnie zamieszczone są definicje znaczeń i przykłady użycia podane za słownikami w porządku chronologicznym. Po tych danych zamieszczono zestawienie zmian semantycznych, którym podlegały wyrazy hasłowe. Autorzy słownika podają zarówno zmiany ciągle (np. w hasle SŁAWA), jak i te, które zaszły niezależnie od siebie (np. w hasle SZKODA). Także i w tym wypadku kolejne etapy zmian wskazywane są strzałką, nad którą wyświetla się nazwa typu zmiany znaczeniowej, która zaszła na określonym etapie. Kliknięcie nazwy przenosi do listy hasel, które przeszły tę samą zmianę. Dopełnieniem informacji o życiu wyrazu hasłowego jest rejestr związków frazeologicznych, połączeń wyrazowych i przy-

³ Zestaw opracowań do nauczania gramatyki historycznej języka polskiego obejmuje następujące publikacje: K. Długosz-Kurczabowa, S. Dubisz, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, wyd. 3 (dodruk), Warszawa 2013; K. Długosz-Kurczabowa, S. Dubisz, *Gramatyka historyczna języka polskiego w testach, ćwiczeniach i tematach egzaminacyjnych*, wyd. 2, Warszawa 2006; W. Decyk-Zięba, S. Dubisz (red. nauk.), *Teksty staropolskie. Analizy i interpretacje*, Warszawa 2003; W. Decyk-Zięba, S. Dubisz (red. nauk.), *Glosariusz staropolski. Dydaktyczny słownik etymologiczny*, Warszawa 2008.

⁴ Autorzy starają się podać co najmniej po jednym przykładzie z języków należących do różnych grup języków słowiańskich. W hasle SZKODA podana jest także informacja o tym, że jest to prasłowiańskie zapożyczenie z języka staro-wysoko-niemieckiego.

słów wyzyskanych ze słowników. W części **wyrazy pokrewne** rejestrowane są wyrazy kontynuujące rdzeń praindoeuropejski lub prasłowiański formy hasłowej wraz z informacją, w którym słowniku każdy z wyrazów został zarejestrowany.

Dwie ostatnie pozycje hasła to odsyłacze: **porównaj** odsyła do spokrewnionych słów umieszczonych w innym miejscu słownika („porównaj duchow(n)y, dusza” w hasle DUCH); **zobacz także** uwzględnia zarejestrowane w DSEHJP hasła o zbliżonym znaczeniu lub hasła występujące z danym hasłem w stałych związkach frazeologicznych (zobacz także *mara* w hasle DUCH).

Listy hasel spełniające warunek przynależności do wspólnej części mowy, liczby, rodzaju, odmiany (dawnej i współczesnej), przejścia określonych procesów fonetycznych oraz zmian semantycznych zgromadzone zostały w zakładce *Przeglądaj*. Z indeksów można korzystać, klikając ich nazwę lub po naprowadzeniu kursora na zdefiniowanym elemencie struktury hasła (np. nakierowanie na **rzeczownik** spowoduje przejście do listy hasel, które są rzeczownikami). Po każdym terminie / pojęciu wchodzącym w skład indeksu znajduje się liczba notacji hasel w słowniku. W podzakładce *Słowniki* zamieszczono wykaz leksykonów wyzyskanych podczas opracowania wyrazów hasłowych z odsyłaczami do ich wersji on-line.

W zakładce *O projekcie* znajdują się treści o charakterze informacyjnym oraz instruktażowym. Są one cennym uzupełnieniem obszernie opracowanych artykułów hasłowych. W części informacyjnej podano podstawy teoretyczne i źródła danych wszystkich elementów artykułu hasłowego. Najobszerniejsze objaśnienia dotyczą zawartości części etymologicznej (autorzy opisują przykłady, w których praindoeuropejska forma wyjściowa różni się od formy podstawowej rdzenia i wyjaśniają przyczyny tych rozbieżności; przybliżają użytkownikom strony apofonie, teorię laryngalną, podział na języki satemowe i kentumowe; wyjaśniają konwencje zapisu rdzeni / form). Taki stan rzeczy nie dziwi: po pierwsze etymologia jest zasadniczym przedmiotem opisu, po drugie wymaga obszernej wiedzy, którą autorzy starają się dostarczyć użytkownikom.

Ciekawie opracowane są *Zasady transkrypcji*. Przynoszą klarowne wyjaśnienie różnicy między transkrypcją a transliteracją tekstów dawnych i informacje dotyczące użyteczności obu form zapisu w badaniach językoznawczych. Znalazła się tu także transliteracja i transkrypcja cytatu ze *Słownika staropolskiego*, pod którą zamieszczono tabelę zestawiającą ekwiwalenty grafemów z tekstu dawnego w zapisie współczesnym z uwagami wyjaśniającymi funkcje grafemów w tekście dawnym. Wyczerpująco wyjaśniono zapis znaków diakrytycznych, interpunkcje, pisownię łączną i rozdzielną, użycie wielkich i małych liter, dołączając do wyjaśnień przetranskrybowane teksty zestawione ze skanami oryginałów.

Podstawową cechą prezentowanego leksykonu jest funkcjonalność. Objawia się ona zarówno w prezentowanych treściach językoznawczych, jak i konstrukcji strony internetowej. Zaproponowana budowa artykułu hasłowego dostarcza bogatych informacji o powstaniu i życiu danego leksemu, co uzmysławia użytkownikom, że istotą języka jest ruch, dynamika. Zamieszczone hasła umożliwiają m.in. śledzenie zmian o przebiegu łańcuchowym, przyczynowo-skutkowym (np. zanik jerów – wzdłużenie zastępcze – zwiększanie liczby samogłosek długich – pochylenie samogłosek długich – ich zanik w języku ogólnym, relikty zachowane

w gwarach). Oprócz obserwacji procesów fonetyczno-morfologicznych słownik pozwala sprawnie włączyć do zajęć z gramatyki historycznej zagadnienia słowotwórcze. Umieszczone w artykule hasłowym wyrazy spokrewnione genetycznie z formą hasłową umożliwiają obserwację zarówno rozbudowanych (np. SĄDZIĆ), jak i nierozbudowanych rodzin wyrazów (np. ŁAD). Unaoczniono także możliwości i tendencje słowotwórcze polszczyzny oraz formacje, które wyszły z użycia.

Przedstawione możliwości analiz wskazują, że DSEHJP będzie efektywną pomocą dydaktyczną na zajęciach z gramatyki historycznej języka polskiego, historii języka polskiego lub innych zajęciach z zakresu językoznawstwa diachronicznego. Ułatwi także prowadzenie zajęć z leksykologii i leksykografii: przejrzysta budowa artykułu hasłowego w połączeniu z lekturą informacji podanych we *Wprowadzeniu*, w którym autorzy słownika dzielą się swoimi wątpliwościami i problemami, z którymi borykali się, przygotowując słownik, jest punktem wyjścia do dyskusji nad teorią i praktyką sporządzania słowników językowych. Dostarcza także materiału ilustracyjnego na temat makro- i mikrostruktury słownika.

Słownik daje również możliwości interpretacyjno-badawcze w zakresie badań etnolingwistycznych (językowy obraz świata). Rozbudowana część semantyczna artykułu hasłowego pozwala wskazać zależności między językiem a kulturą. Język – a zwłaszcza jego słownictwo – utrwała pewien rodzaj widzenia rzeczywistości przez jego użytkowników. Zawarte w leksykonie najstarsze polskie słownictwo ukazuje bogactwo życia wewnętrznego naszych językowych przodków i pozwala sprawdzić, czy podobnie do nich myślimy, mówimy i wartościujemy rzeczy i pojęcia (patrz np. hasła ŁASY, DURNY, POKÓJ, MIŁOŚĆ).

Układ graficzny słownika w dużym stopniu przyczynia się do jego użyteczności. Wyrazy hasłowe są prezentowane w jednolity sposób, kolejne ich części są wyraźnie wyodrębnione wielkością i grubością czcionki. Opisywane wyżej rozwiązanie polegające na wyświetlaniu wiadomości po ustawieniu kursora na określonych elementach hasła usprawnia poruszanie się po zawartości słownika. Dbłość o wygodę użytkownika widoczna jest także w sposobie prezentowania literatury przedmiotu. Bibliografię uporządkowano według typów wyzyskanych źródeł. Przy pozycjach zdigitalizowanych zamieszczono linki odsyłające do ich formy cyfrowej. Warto podkreślić łatwy dostęp do słownika – zawartość strony można przeglądać bez logowania się i zakładania konta.

Niewielkie niedogodności wiążą się z kwestiami czysto technicznymi: nie wszystkie elementy „klikalne” zostały wyraźnie oznaczone (zwłaszcza w bibliografii), w kilku artykułach hasłowych nie działają hiperłącza odsyłające do haseł powiązanych. Warto rozszerzyć listę możliwości przeszukiwań zawartości słownika na przykład o rdzenie czy afiksy (autorzy DSEHJP planują takie rozwiązania), a przede wszystkim wzbogacać listę haseł.

Podsumowując, prezentowany e-zeszyt próbny *Dydaktycznego słownika etymologiczno-historycznego języka polskiego* łączy wysoki poziom analizy etymologicznej i użyteczność dydaktyczną z zaletami słownika internetowego: możliwość natychmiastowego dostępu do wybranego hasła, szybkie przechodzenie od jednego hasła do następnego, wyszukiwanie haseł według rozmaitych kryteriów, możliwość odsyłania użytkownika do innych treści zamieszczonych w Internecie.

Słownik spełni oczekiwania studentów kierunków filologicznych oraz nauczycieli akademickich, a także miłośników polszczyzny, których często fascynują kwestie etymologiczne. Pozostaje mieć nadzieję, że projekt będzie kontynuowany. Przyczyni się to nie tylko do podniesienia jakości i atrakcyjności zajęć językoznawczych na studiach wyższych, lecz także do wzrostu świadomości językowej użytkowników słownika.

Irmína Kotlarska
(Uniwersytet Zielonogórski,
e-mail: i.kotlarska@ifp.uz.zgora.pl)
ORCID: 0000-0003-3858-9650